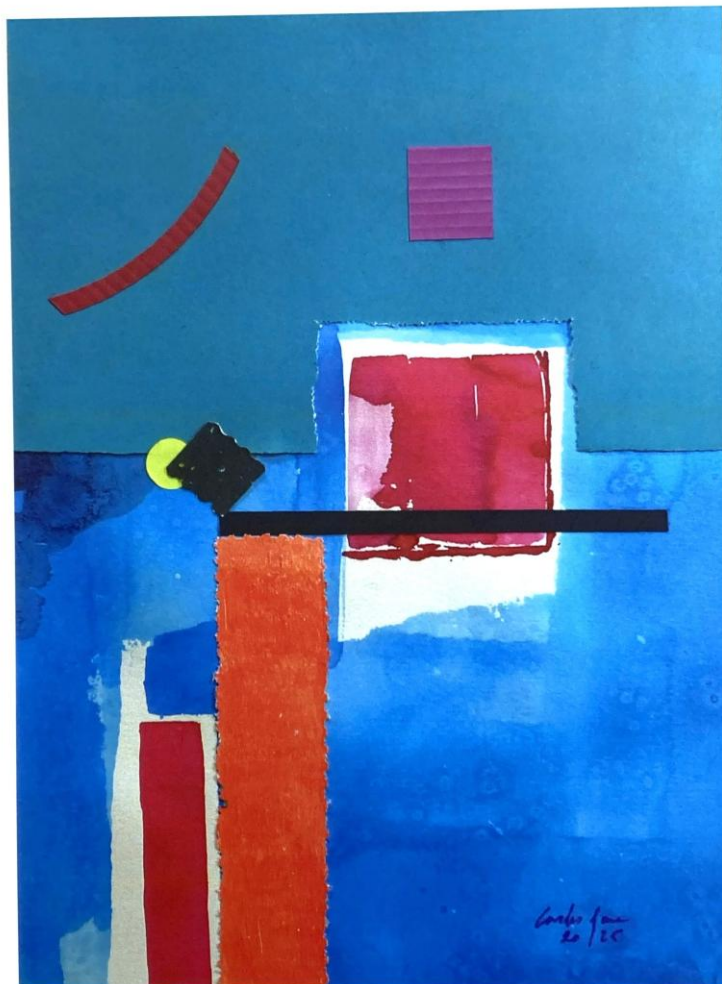

P A P E R S

DE LA COSTERA

21

Octubre de 2025
Associació d'Amics de la Costera
Institut d'Estudis Comarcals

Diputació
de València

Àrea de
Cultura

Institució
alfonso
el magnànim

Xàtiva
Ajuntament

EDITA:

COORDINACIÓ:

Vicent Torregrosa Barberà

CONSELL DE REDACCIÓ:

Alfred Boluda, Josep Cerdà, Joaquim Corts, Josep Vicent Martínez, Antoni Martínez
Cèsar Pla, Germà Ramírez, Josep Ripoll i Vicent Torregrosa

DISSENY I MAQUETACIÓ:

Paco Tortosa, Ricard Vila i Vicent Tormo

IL·LUSTRACIONS:

Carles Grau

ASSESSORAMENT LINGÜÍSTIC I TRADUCCIÓ:

Consell de redacció, Lorena Cayuela, Raquel Samper, Vicent Terol i Vicent Tortosa

© PAPERS DE LA COSTERA, Xàtiva 2025

© Dels articles i les il·lustracions, les autores i els autors

© De les característiques d'aquesta edició, Associació d'Amics de la Costera

IMPRIMEIX:

Gràfiques TORMO - Xàtiva

DIPÒSIT LEGAL:

V-1437-1986

I.S.S.N.:

0214-9893

COMANDES I INTERCANVIS:

Associació d'Amics de la Costera, Carrer Noguera, n.º 10, 46800 Xàtiva
amicscostera@hotmail.com

SUMARI

I. PÒRTIC

PRÒLEG

Vicent Torregrosa Barberà, pàg. 8

II. HISTÒRIA

Senyors i senyories al territori de Xàtiva en la Baixa Edat Mitjana

Antoni Furió, pàg. 13

Els usos del Buixarró a Xàtiva i les comarques de la Costera i la Ribera durant l'Antiguitat i l'Edat Mitjana

Rosario Cebrián Fernández, pàg. 55

Correcció de la divisió comarcal referida a la comarca de Xàtiva.

Agustí Ventura Conejero, pàg. 73

III. ALGUNS PALAUS SENYORIALS DE XÀTIVA

Palau del Marqués de Montortal de Xàtiva. Intervenció. Pervivència i realitat construïda

Vicent Torregrosa Soler, pàg. 99

La Casa Móxica-Blasco-Parra de Xàtiva

Mariano González Baldoví, pàg. 117

La bella casa de la Caldereria 26 de Xàtiva

Mariano González Baldoví, pàg. 139

La casa dels barons de Sacrolirio de Xàtiva: antecedents històrics i procés de recuperació

Pablo Camarasa Balaguer i Sergi Pérez Serrano, pàg. 171

L'Alqueria de Pròxita.

Origen, propietaris i arrendadors o mitgers

Mariano González Baldoví, pàg. 183

La casa dels Sanç de Sorio en el carrer Montcada

Pablo Camarasa Balaguer, pàg. 201

IV. SOBRE EL PATRIMONI CIVIL DE DIVERSES POBLACIONS DE LA COMARCA

La Casa de la Vila de Montesa

Josep Cerdà i Ballester, pàg. 213

L'antic palau dels Fenollet al Genovés

Francesc Úbeda Bataller, pàg. 221

El palau de Moixent, un tresor patrimonial desaparegut

Vicent Terol i Reig i Vicente G. Pascual Montell, pàg. 241

El palau de Sanç dels Vallés

Xavier Ribes Cuenca, pàg. 263

La Casa dels Guzmán a Canals: la Casa de la Vila de Canals

José A. Polop Morales, pàg. 277

Els palaus senyorials de La Granja de la Costera i Cerdà, una forma de modular la realitat de l'espai i el temps

Emília Mollà i Ribes, pàg. 295

Palau dels marquesos de Montortal i de la Calzada a Cerdà

Emília Mollà i Ribes, pàg. 307

La torre medieval de l'Alcúdia de Crespins (s. XII-1928)

Abilio Reig-Ferrer, pàg. 321

El Palau

Alfons Vila, pàg. 335

Una passejada pels palaus perduts de la Costera

Vicente Gabriel Pascual Montell, pàg. 339

V. SOBRE EL PATRIMONI CIVIL DE DIVERSES POBLACIONS DE L'ANTIC TERME DE XÀTIVA

Palau-castell de Malferit.

Rehabilitació com a Ajuntament d'Aielo de Malferit.

La revaloració d'una edificació del segle xv.

Vicent Torregrosa Soler, pàg. 379

El palau de Sanç. El gust del renaixement a l'Énova

Josep A. Gisbert Santonja i Josep Gisbert Garcia, pàg. 405

L'Olleria: de la Casa del Batle a la Casa de la Vila

Josep Vicent Vidal i Vidal, pàg. 419

VI. CRÒNICA

Memòria d'activitats de 2024-25, pàg. 431

BREU INTRODUCCIÓ

La informació incompleta, com és freqüent en el camp de la Història, aboca als investigadors a teixir relats raonables, o a edificar hipòtesis plausibles que, sovint, el temps deixa obsoletes. Així és el cas de l'aproximació històrica que vaig fer fa molts anys de la casa número 16 de la placeta de la Caldereria de Xàtiva.¹ Excepte els aspectes referents a l'arquitectura, que per ser visibles es poden estudiar amb més o menys encert, quasi tota la part històrica, que era especulativa o hipotètica per no haver-ne documents o desconèixer-los, va resultar errònia. Com la Història no és una ciència exacta, està subjecta a interpretacions, ampliacions i a rectificacions en el cas que apareguen documents i testimonis que encaixen algunes peces en el lloc correcte, o fins i tot desbaraten tot allò *condicional* que havíem dit. De desfer errors tractem ara; uns, amb afirmacions segures; altres, encara inevitablement hipotètiques, perquè no sabem de cada plec, de cada pas, alguns dels quals, futures aportacions permetran desembolicar el cabdell.

És d'esperar que en algun moment apareguen distints punts de vista que donen lloc a diferents interpretacions o a parar l'atenció en algun detall inadvertit, o que la troballa d'un document canvie els relats o els millore. Sens dubte, gràcies a l'accés de la documentació dels arxius, que no són la Bíblia però sí unes insubstituïbles closes, els historiadors hem pogut avançar molt des de les vaguetats circulants o les pinzellades impreses en antiquada i elemental bibliografia, sovint fantasioses i errònies, copiades i repetides sense cap revisió ni rigor. En un estadi immediatament inferior, no són pocs els pseudohistoriadors, voluntariosos però afeccionats, que llancen en guies de colorins i vistosos blogs en internet contarelles o interpretacions mal compreses, per desconèixer quasi de tot i voler saber de tantes coses, les quals, repetides pels mitjans de comunicació, faciliten que les invencions i els errors s'instal·len en la memòria del personal i passen a les esferes oficials. És així com els avorrits estudis de professionals queden arraconats i substituïts per ocurrencies cridaneres però falses.

El present estudi sobre la casa està construït creuant informació procedent de: censals hipotecaris, quaderns d'*Statu Animarum*, testaments i clàusules testamentàries, tots de l'Arxiu Històric de la Col·legiata de Xàtiva; dels *Quinque Libri* de les quatre parròquies; dels censos de Xàtiva de 1510 i de 1646 de l'Arxiu del Regne de València i el de 1910 conservat en l'Arxiu Municipal de Xàtiva igual com el Reparto del Equivalente; finalment, d'informació del Registre de la Propietat i de l'Arxiu de l'Agrupació Local del PSPV-PSOE. Pel que fa a la bibliografia, en algun cas, la *Historia de Játiva* de Sarthou, però sobre tot ens hem recolzat en el nostre *Diplomatari inèdit de*

---

¹ “La Casa Fenollet de Xàtiva”. Redactat com a memòria històrica per adjuntar al projecte de restauració de l'edifici, de l'arquitecte Vicent Torregrosa, i posteriorment publicat en el *Llibre de la Falla Ferroviària de 1994*. Xàtiva, 1994.

Xàtiva, publicat en 2024, i en el banc de dades electròniques inèdites de genealogies, *Llinatges de Xàtiva*, que hem anant enriquit durant més de quatre dècades fins ultrapassar els quaranta mil registres. A més, hem d'afegir el decisiu l'auxili dels arxius fotogràfics de Josep Miquel Calabuig, Vicent Torregrosa, i el nostre.

Escut dels Martí Crespi, procedent de la casa del mestre de Montesa Francesc Sanç Martí al carrer de Moncada. Mestre de Xàtiva, circa 1500. Museu de l'Almodí.

La casa del carrer de la Caldereria 16 aplega dues característiques singulars que molt poques voltes trobem en edificis de Xàtiva, on tantíssims n'han desaparegut o han sigut enderrocats: una és que ha arribat al segle XXI, tot i que amb notables transformacions; la segona és la conservació i troballa de la documentació suficient com per reconstruir la nòmina de gran part dels propietaris des del segle XV fins el dia de hui, mai tota la necessària i possible, és clar, amb llacunes i racons encara foscos. En aquest punt, ens preguntem amb quin nom seria més correcte individualitzar-la, atès que no té cap escut, element arquitectònic o ornamental singular, i ignorem si ha sigut casa pairal de cap llinatge medieval de la ciutat, o si ha nascut o viscut en ell cap personatge de renom notable. ¿Es podria adoptar el nom del cavaller Gaspar Martí, primer propietari i resident conegut, o seria més ajustat a raó distingir-la amb el cognom del llinatge francès -Rostand- que va alterar la seua fesomia gòtica, un i altre oblidats en la memòria de la ciutat? ¿Caldria recordar-la amb els cognoms ben coneguts dels Palau i o els Ridocci que l'habitaren en el XIX, o dels darrers propietaris fins 1990, -Fayos- que encara recorden alguns xativins?

Si em preguntaren quina proposta seria la meua, em fixaria en l'objecte de l'estudi, en les peculiaritats singulars i úniques de la casa: un edifici medieval del qual, quan l'habitaven els Martí a finals del XV, ja era centenari, i que en el XVIII els francesos Rostand el vestiren a la moda, així que consideraria la opció de dir-li Casa Martí-Rostand, no sé si queda excessivament llunyà.

La recollida, l'estudi i la interpretació dels documents que directa o indirectament citen la casa o els seus habitants al llarg de centenars d'anys, han permés el retorn a moments discursius lluminosos quan ha estat possible emparellar els testimonis existents amb els escrits del passat. Ara tenim la satisfacció de poder oferir als investigadors i a la ciutadania el resultat d'unes conclusions certes i altres encara boiroses, un estudi minuciós, encara que no pot ser, ni pretén, ser definitiu.

SOBRE EL NOM DE LA VIA PÚBLICA ON ESTÀ L'EDIFICI

No era cert, com es desprenia d'un passatge del llibre de Rafael Alventosa,² que la reduïda via pública que hui va de la plaça del Mercat al carrer de Vallés coincidira amb l'antic carrer dels Fenollet. De fet, els documents estudiats amb posterioritat a la publicació de l'article de l'any 1994, són de vegades ambigus. Els calderers, que acabaren donant nom al carrer i la placeta, es concentraven en la part més estreta i propera a l'actual plaça del Mercat, on també estava la casa del cavaller Cosme de Fenollet Sanç, encara existent, tot i que amb notables modificacions.³ És a dir, només en ocasions, el topònim Fenollet s'allargava fins designar també la placeta, des del Mercat al carrer de Vallés.

Casa del cavaller Cosme Fenollet Sanç al carrer de la Caldereria. Foto MGB. 2025

---

² ALVENTOSA GARCÍA, Rafael. *Játiva en tus manos*. Xàtiva, 1978

³ A la mort de Cosme de Fenollet Sanç en 1557, el seu nebot, Esteve de Fenollet Villes, va fer l'inventari dels béns, entre els que hi havia la casa gran que el difunt tenia en Xàtiva, antigament dita casa de don Guerau de Fenollet Ripoll, pare d'Esteve i germà de Cosme, situada en el carrer dels Fenollet, que aleshores, per residir en València, la tenien llogada a un assaonador. Vegeu el Doc. 15570823. en el nostre llibre *Civitas populusque Saetabis. Diplomatarium inèdit de Xàtiva, 1306-1944*. Quatre volums. Xàtiva 2024, d'ara en avant *Diplomatari*, el qual es pot consultar en PDF en internet, <https://goo.su/lv9MfG4>.

La casa medieval, que per raons pràctiques, arbitràries, com es diu en aquell text, nomenava casa dels Fenollet, no pertanyia a dit llinatge, el qual, com hem vist, tenia sa casa a l'altra banda de la via pública, a deu metres d'aquesta. En un document de 1558, el notari Gaspar Martí va especificar que la lectura de cert testament la va fer en “la casa y habitació de mi, Gaspar Martí, notari, rebedor del dit testament, la qual tinc dins los murs de dita ciutat de Xàtiva, en la parròchia de Senta Maria, en la *plasa dels Fenollet*”.⁴ Veiem, doncs, que la casa situada a la placeta, dita en aquell moment de Fenollet, era de Martí. En altre document de 1651, en parlar de la casa del mercader Domingo Guàrdia, es diu estar situada “en la parròchia de Senta Maria, en lo *carrer dit de Fenollet*, que és lo que va de la Caldereria a la placeta de la Font Fonda de Sent Cristòphol”.⁵ La casa de Guàrdia, que encara existeix, ocupa l'espai nord de la plaça actual, front per front amb l'edifici medieval del present estudi, la de Martí. Per a major embolic, el mateix extensíssim document de 1651 va anotar, entre els béns adquirits de l'esmentat Guàrdia, “una casa posada dins los murs de Xàtiva, en la parròchia de Senta Maria, en lo carrer de la Caldereria a la placeta de Gaspar Martí”. Per tant, a mitjans del segle XVII, la placeta era coneguda amb dos noms: com dels Fenollet i també de Gaspar Martí, encara que aquest havia mort en 1578.

A la dreta, casa de Domingo Guàrdia construïda abans de 1651. Foto MGB. 2019

⁴ *Diplomatari*. El Doc. 15580530 que és la clàusula d'herència del metge Lluís Joan Valentí. Vegeu també el Doc. 15611014, on es cita que en 1570 Gaspar Martí vivia en la casa. Gaspar va morir entre 1572 i 1578. Vegeu el Doc. 15781118, en el que va intervindre el seu fill Gaspar Simeon Martí, ciutadà, nascut en Xàtiva en 1557 i jurat de la ciutat en 1583 i 1591.

⁵ *Diplomatari*. Doc. 16510612.

Amb el temps, els Guàrdia alçaren una gran casa en aquell lloc, agrupant els solars d'altres més menudes, i hi viviren durant unes quantes generacions, circumstància que va originar que, durant molt de temps, la plaça es diguera *placeta de Guàrdia*, fins que, definitivament, s'imposà el topònim *Caldereria* per al carreró i la placeta.

UNA CASA EN LA CALDERERIA

La casa que hui és seu d'una entitat cultural i d'un partit polític és un edifici entre mitjaneres, descrit en la inscripció del Registre de la Propietat de Xàtiva de 29 d'abril de 1948 de la manera següent:

“Una casa situada en esta ciudad, calle de la Calderería número doce antiguo y dieciséis moderno, de la manzana sesenta y una; ocupa su planta baja una superficie de doscientos setenta y un metros cuadrados, y los pisos altos comprenden trescientos veinte metros, y consta de planta baja, con un entresuelo, corral, una fuente de la acequia de Bellús con la dotación de media pluma de agua, hoy de una pluma, y un pozo de manantial; pisos altos y desvanes. Lindante, por la derecha saliendo de ella, con la de la herencia de don Cándido Romero, y la de Alejo Lamata; por la izquierda, de Bautista Colomer y de Manuel Planelles, y por espalda con la pescadería.”

La façana sorprèn per la singularitat de tindre dos portades contigües d'accés, de les quals tractem més avant. La de la dreta es va refer respectuosament en 2005 amb maons, gràcies a que es conservaven *in situ* quatre carreus abossellats dels brancals, i que per la part interior quedava suficient informació de la polleguera i del cap-i-alt de llinda recta. Degué ser d'arc de mig punt i dovelles, com era usual en l'època.

Exterior de la reconstruïda portada gòtica amb carreus abossellats, i cara interior amb restes originals del cap-i-alt. La porta de fusta ve d'una altra casa. Fotos MGB, 2025.

No s'ha conservat la portada original de l'accés principal, sinó que es va refer, probablement en el segle XVIII, de maó amb una llaga discreta, disseny de brancals rectes i part superior adintellada. Dona pas a una entrada d'una sola crugia sustentada per un magnífic i esvelt arc ogival peraltat molt obert que arranca directament de terra, sense brancals o pilastres, i amb vores de bocells als dos costats de l'intradós. Com la part de llevant de l'arc queda ara oculta per un mur i l'alçada sembla un poc menor que l'original perquè el nivell del paviment està sobre elevat, les mides que varem prendre, de 5'80 m de llum i 4'30 m de terra al vèrtex de l'ogiva, són aproximades.

L'escala primitiva l'arrimaren a la part oriental de l'edifici, encastada en el mur mitjaner amb la casa contigua, i havia de ser volada, de dos trams en angle recte amb replanell intermedi. Només queda la sabata en la que es recolzava en arribar a la planta primera, donant a un corredor o replà volat falcat en esbiaix al mur de l'arc inferior com trobem en altres edificis coetanis de Xàtiva.

Pel corredor s'accedia als dos cossos de l'edifici en angle recte: el paral·lel a la façana i el perpendicular, a ponent, que és l'estructura més elemental i bàsica d'una casa medieval valenciana. La sala perpendicular al carrer està situada, en part, damunt de la inferior d'arcs perpanys. A la part superior de l'habitatge noble o principal hi hauria altra planta de dependències secundàries, així com golfes.

A l'esquerra, porta principal de la casa, construïda amb maons de pla remarcats per subtils ratlles negres. Foto MGB, 2025.

Entrada i pati de la casa, amb l'arc ogival peraltat i la sabata d'arribada de l'escala volada la part dreta superior, formant el nient de la volta tabicada d'aresta del corredor. Foto MGB. 2019.

LA SALA GÒTICA, VALUÓS TESTIMONI D'UN CARRERÓ DESAPAREGUT

La porta de mig punt, a la dreta de l'edifici s'obre a una sala allargada, de la que ens han arribat dos arcs perpanys ogivals peraltats de pedra picada i d'arestes vives, sense cap motllura ni imposta ni capitell o permòdols, sens dubte del segle XIV. En un espai compartimentat per arcs doblers ogivals transversals esperariem una coberta a dues aigües, però ací el sostre és pla, de fusta, elecció que indica la inequívoca voluntat de tindre una altra dependència damunt, com en el cas de la Casa de l'Ardiaca de Xàtiva, amb bigues perpendiculars a la façana i taulers; les primeres policromades amb flames o raigs en color blau i roig, potser blanc també, segons les escasses mostres conservades, els taulons igualment amb policromia que s'endevina sota la calç i la brutícia i unes fustes amb les vores pintades amb denticulat en serra blanca i negra. La forma i la policromia de llengües de foc les hem vistes molt semblants en l'enteixinat de l'entresol de l'esquerra de l'entrada de la casa que va ser dels Rotlà, hui Casa de la Joventut al carrer de Montcada, el qual, per no restaurar-lo quan es va fer obra als anys noranta del segle passat, es va tapar amb plaques de guix, com ara es veu.

A primera vista, costa de creure que la sala esmentada, adquirida en 2005 per incorporar-la a la casa, haguera format part d'aquesta originalment, així com desconcerta el fet que tampoc té una distribució com cal esperar en l'entrada d'un habitatge, atès que, des de la porta del carrer, gran i potent, com de casa principal, es passa a una saleta de planta rectangular, orientada en sentit sud-nord, no molt ampla tot i que, possiblement fora antigament més fonda. Si bé té idèntica altura que la resta de la planta baixa, el mur de càrrega de la façaneta no és tan gruixut com el de la casa, i el primer arc no està a la mateixa distància del carrer que el principal, perquè la crugia és prou més fonda. Tot indica que una i altra construcció degueren ser independents en origen i no exactament coetànies.

Davant una evidència tan inusual i anòmala, com una construcció menuda però costosa, de carreus ben treballats i de teixinat ornamentat amb policromia, cal preguntar-se la utilitat, l'origen. Considerem que no és ni es va fer com un habitatge, com un lloc o espai per a viure, sinó que en origen era a propòsit per al pas de persones, i va acabar sent una via pública absorbida. Coneguem en Xàtiva un espai semblant que discorre de sud a nord, com el de la Caldereria, també absorbit a la part de llevant del palau o casa del marquès de Montortal en el carrer de Montcada. No és casual que estiga situat en la zona més fonda del carrer, i que encare amb un carreró existent entre la Casa de la Cultura i la dels Sanç d'Alboi, que donava a la muralla, on evacuar les aigües pluvials a l'exterior.

Sens dubte, el carreró cegat del palau de Montortal era un escorredor natural, un antic barranquet o *boter*, que és com la documentació de Xàtiva designa sempre aquestes vies naturals a l'aire lliure, no canalitzades.⁶ Però, quina aigua recollia, d'on baixava? De l'observació de la part sud i alta del plànol de la ciutat, només hi ha una depressió natural del terreny que baixa de la zona de la Costa, rant a la porteria del convent de predicadors, el qual, precisament, tenia l'entrada lateral recaient a una *via* o carreró de notable pendent. Cert és que ja fa més de dos-cents anys que eixa pendent no continua per un traçat lògic i natural; és a dir: que, en èpoques antigues, el seu curs

---

⁶ El diccionari Català-valencià-balear d'Alcover Moll no recull dita accepció.

Sala d'arcs transversals i coberta de fusta de bigues perpendiculars a la façana. Una crugia original i l'altra refeta. Foto MGB, 2025

Dalt, mostra de la policromia en forma de flames conservada en algunes bigues. Baix, taulers vorejats de denticulat en serra blanca i negra. Fotos JMC, 2005.

va ser interromput quan la trama urbana va anar modificant-se, passant de carrerons estrets orientats de sud a nord, a consolidar un eix longitudinal d'est a oest, preexistent, la Corretgeria, que va tallar aquells carrerons i generar una via principal, a conseqüència de la progressiva concentració en un rotgle dels edificis religiosos, judicials i municipals: la Seu, l'Hospital, la Casa de la Ciutat i les cúries.

Aquesta evolució urbanística començà a primers del segle XIV. En 1301, els jurats van obtindre permís reial per a traslladar la cúria des de la mesquita major a un edifici de la Corretgeria.⁷ Seguiren després altres serveis públics, i amb ells la natural tendència dels funcionaris i professionals de la judicatura de construir-se cases ben a prop, agrupant parcel·les menudes d'obradors, encara que seccionaren carrerons o atzucacs, si era necessari o possible. No va ser tot d'una, com és lògic, però va ser aquesta actuació continuada la que va estrangular i absorbir el boter o barranquet de baixada de les aigües pluvials que venia de Sant Domingo. De dita absorció tenim un testimoni encara viu al segle XVIII, que publicàrem al *Diplomatari*, segons el qual, en 1788, els dominicans van declarar que des de 1747 eren propietaris de dos cases procedents de l'administració de l'herència de mossén Reginaldo Bosch, una de les quals estava situada en la Corretgeria Ampla i treia un balcó a l'altra casa de la plaça de les Cols, amb un passadís que comunicava les dos vies públiques.⁸ Les dites cases es corresponen amb les actuals n° 6 de la Corretgeria i 8 de la plaça del Mercat que, en efecte, afronten per la part posterior i són estretes, com correspon a solars de carrerons cegats, com s'aprecia en les fotos.

Boter o escorredor que baixa de Sant Domingo

Casa n° 6 de la Corretgeria en el solar del Carreró que baixava de Sant Domingo

⁷ En aquesta data els jurats obtingueren permís per a traslladar de lloc la cúria. ACA, Gratiarum 3 de 1301 i 1303. Reg. 199-200, Foli 41.

⁸ Vegeu al *Diplomatari* el Doc. 17880000. *Manifiesto del convento de Santo Domingo, orden de predicadores de la Ciudad de San Felipe de todo lo que ha adquirido y posehe desde el año 1740 hasta el presente.*

Caseta nº 8 de la plaça del Mercat, mitjanera amb la de la Corretgeria 6, antic pas.

Boter del carrer Moncada, on anaven a parar les aigües que baixaven de Sant Domingo

Fotos MGB, 2025

Més avall, en la plaça de la Caldereria, un component de l'oligarquia urbana es va fer una casa nova al costat del dit carreró, i potser alhora o poc després va aconseguir la concessió o compra del sol i del vol, per això va alçar els arcs ogivals, cobrir l'espai allargat amb sostre pla de fustes pintades, i encavallar sa casa per damunt. I tot açò es va produir en el mateix segle, a tenor tant de l'arquitectura de la casa com la de la sala gòtica així com la policromia del teixinat. La sala és, a més d'un espai singular, un testimoni que fixa cronològicament una fase del creixement de la ciutat, una espenta tan poderosa que va modificar vies urbanes, atès que, si a mitjans del Trescents l'aigua ja no discorria per dit passatge, també havia sigut desviada més amunt, i va deixar sense ús la part final. El fet que ni els propietaris del tram de la Caldereria, i els successius del de Montortal no esborraren la fàbrica, potser indicaria cert impediment legal. En època desconeguda, la Sala Gòtica es va segregar de la casa gran i modernament es va afegir de nou a la matriu, com ampliè més avall.

LES PRIMERES REFORMES

Amb el temps, dites estructures i distribucions senzilles es van considerar insuficients i calgué incrementar la superfície útil, diversificant els usos, el que es podia aconseguir de tres maneres: elevant la construcció en una planta; rebaixant en alguna zona el nivell de la planta baixa, amb el que guanyaven un entresol i un semisoterrani, i, per últim, ocupant part del pati, afegint cossos paral·lels a la banda que els fora més fàcil i propícia, segons la forma i dimensions del solar.

Arc escarser construït per rebre la descàrrega del mur alçat per ampliar la casa. Foto MGB. 2018

La intervenció va afectar a diverses parts estructurals, una de les quals va ser l'enderrocament de l'escala volada, l'amplària de la qual ocupava una superfície notable del pati. Eliminat l'obstacle, es va construir un mur paral·lel al mitger amb la casa de la part de llevant per tal d'alçar un altre cos d'edificació perpendicular al carrer, i la casa, de tenir forma de L, va passar a tindre'n d'U. La nova fàbrica es sustentava en un arc escarser de rajola creant un porxi en el pati, el qual es cobria amb voltes aristades tabicades. Sembla que no va ser prou resistent o que la càrrega suportada era excessiva i, amb el temps, va manifestar una escletxa com a símptoma de fatiga, moment en que el van massissar, com ara està, i aprofitaren per construir un forjat, enllaçant amb el de l'estudi, i allargar el semisoterrani.

L'estudi era una dependència que tenia la finalitat de separar l'espai públic, d'accés a estranys, de l'espai privat residencial familiar, originat o creat el més a prop possible de l'entrada, com venia fent-se ja en altres edificis del segle XIV, en el qual el propietari duia l'administració del patrimoni familiar i rebia els clients, arrendadors, mitgers, etc., el que era convenient per a mercaders, canvistes i en especial per advocats i notaris, en raó a la matèria del seu treball i la freqüència de visites.

Voltes aristades tabicades en l'espai que ocupava l'escala. Foto MGB. 2018

L'altra actuació singular de la reforma va ser la construcció d'un arc escarser de pedra picada, de depurada faïçó en estil del gòtic avançat, brancals fasciculats i capitells de delicats fullatges, inscrit en l'antic, de menor llum i alçada, de manera que, massissant l'espai entre un i altre, l'inferior rebera la càrrega del mur.

Arc de primers del XVI, inscrit en el més ample del XIV, i potser fet alhora de l'eliminació de l'escala, per mantindre el pes de l'arc volat d'accés a la planta primera. Foto MGB 2018.

Detall del capitell dels pilars fasciculats. Foto MGB. 2018.

La nova escala es va haver de recular al fons del solar, la qual cosa va modificar la circulació de la primera planta, perquè es va haver de suprimir el replà pel que s'entrava a la sala de la façana des de l'escala antiga. En substitució, es va construir a l'ampla, de banda a banda i encastrat al mur dels dos arcs de pedra, una volta a la catalana de dues rosques de rajola, rematada per un tabiconet, sobre el que recolzaren cabirons perpendiculars, des del mur al tabicó, i els cobriren amb fustes. Era el nou corredor que enllaçava a l'angle nord-oest amb l'altre de ponent, que, per no tenir mur en que recolzar una volta, es va haver de allargar sobre una jàssena. A partir d'eixe moment, es va accedir al mateix replà en L, des de la part de ponent en compte de la de llevant, partint de la nova escala del fons, el que explica el mos del cantó del mur, i l'accés forçat que hi havia.

Extrem de ponent de la volta a la catalana
Sustentadora del nou replà.

Nou replà sobre la volta a la catalana
Fotos V. TORREGROSA 2005

Enlлит original pintant a imitació de carreus. Esquerra, pany de ponent de l'entrada. Dreta, carcanyol de llevant de la cara interior de l'arc a la catalana, aparegut durant les obres. Fotos V. TORREGROSA 2005

Com el resultat de fer un arc inscrit en altre quedava visualment anòmal, van arrebossar amb guix les dues cares del diafragma, ocultant l'arc antic i unificant la textura de la fàbrica del parament des del nou arc fins el corredor volat superior i els reganyols cantoners del pati, originats per la nova volta. Els murs de l'entrada, els reganyols del pati i, probablement la barana sobre l'arc de rajola, es van pintar a

imitació de carreus de pedra, com encara està a l'entrada, i com va eixir tapiat i perfectament conservat en un fragment de tapió, segons la fotografia superior.

La intervenció, sens dubte, tenia la finalitat de dotar la casa d'un aspecte més actualitzat i d'aconseguir més espai habitable. Tot d'una, sembla una reforma costosa duta a cap per un nou propietari, que acabara d'heretar-la o comprar-la, i li calia envoltar-se d'un signe extern del seu estatus, encara que trobem a faltar un, o més d'un, escut de llinatge, tan imprescindible en l'època, encara que podrien haver desaparegut amb el transcurs del temps. No observem altra alteració significativa durant els dos segles següents, com veurem més avant.

ELS PROPIETARIS MÉS ANTICS CONEGUTS. ELS MARTÍ

Martí és un cognom procedent d'un antropònim de molt de predicament en la València medieval, per això hi ha moltes famílies de dit cognom sense cap relació parental entre elles. Així passa també en Xàtiva, on hi havia, i hi ha, moltes famílies Martí de distint origen. No obstat, va haver en dita ciutat un llinatge Martí que es va convertir en un dels més distingits, i va enllaçar amb la majoria del patriciat urbà. Martí era de cognom la mare de Calixte III, i del llinatge Martí era el marit de la seua germana Joana de Borja, com ho eren, en època d'Alexandre VI, Bertomeu Martí, bisbe de Sogorb, i el mestre de Montesa Francesc Sanç Martí, així com Francesc Martí, que era senyor de Sempere abans que en 1534 li comprara la senyoria el bisbe de Teano per al seu fill bastard. Hem identificat tres cases on viviren els Martí en Xàtiva.

És ben conegut que, molts membres de llinatges de cavallers no afavorits amb l'herència de la primogenitura exerciren l'honorable i lucrativa professió de notaris, com els Tallada, els Sanç i, en el cas que ens ocupa, els Martí de Xàtiva. En 1496, un Gaspar Martí va actuar de notari rebedor de la transmissió d'un censal.⁹ Aquest primer Gaspar Martí, notari, havia de ser nascut abans de 1470, per tant, era una generació anterior a altre homònim Gaspar Martí, notari, que començà a tindre fills en 1542, el naixement del qual cal situar no més tard de 1520. Principis del segle XVI és un període escaient per adjudicar una cronologia a la reforma de la casa de la que hem tractat.

Sabem amb certesa que aquest segon Gaspar Martí pertanyia a la branca distingida dels senyors de Sempere, que eren ciutadans i cavallers, perquè es relacionaren familiarment com a padrins de baptismes dels fills d'uns i dels altres, però cap document fins ara conegut ens permet afirmar que fora fill del primer Gaspar Martí notari del segle XV, -podria ser nebot o cosí-, ni de que aquest vivira ja en dita casa. Per sort, com deia més amunt, disposem de documents en els que consta que el Gaspar Martí II (circa 1520-circa 1578) n'era el propietari i vivia en ella. La inusual especificació, esmentada més amunt, que va intercalar en la diligència de la publicació del testament de Lluís Joan Valentí puntualitzant que s'havia llegit en la casa que tenia i habitava en la placeta de Fenollet, podria ser irrellevant, però també podria interpretar-se com la culminació d'un èxit social desitjat.

En els registres de baptismes d'època tan primerenca no feien constar els noms de les mares, per tant, ignorem el nom de l'esposa de Gaspar Martí II, amb la que va tindre sis fills, Josep, en 1542, Gaspar Joan, 1543, Narcís Honorat, en 1547, Gaspar Simeon, en 1557, Vicenta i Pere. De tots els fills, la magnífica casa medieval renovada

---

⁹ Vegeu el *Diplomatari*, Doc. 15571019 sobre l'inventari de béns de Cosme de Fenollet.

la va heretar Gaspar Simeon, cavaller, elegit jurat de Xàtiva en 1583 i 1591, el qual havia fet un bon casament amb Lucrècia Portadora Ferriol, que aportaria una crescuda dot a la societat conjugal per ser filla de dos dels llinatges més rics de la ciutat. No s'ha conservat el Llibre de Desposoris de la Seu corresponent al darrer quart del segle XVI, no obstant la qual cosa, podem acotar les noces entre 1578 i 1579, perquè la filla major que tingueren, Josepa Maciana Martí Portadora, donà a llum el seu primogènit en 1603, pel que seria nascuda cap a 1580-1582. Els Martí-Portadora tingueren set fills més, i concertaren matrimonis amb llinatges emergents, com els Aparici, i amb altres ja al cim de l'elit urbana, com els Sanç de la Llosa, els Sanç d'Alboi i els Bellvís.

Finalment, trobem esmentat a Gaspar Simeon Martí com a notari, rebent el testament de Catalina Sanç en 1589, i citat com a cavaller en 1607 i 1615.¹⁰ El registre del soterrar de l'esposa, en 1642, especifica que era viuda, no sabem des de quin any. Sembla que aquesta generació va ser la darrera dels Martí que va viure en la casa, venuda pels hereus, atès que quatre anys després pertanyia a altra persona.

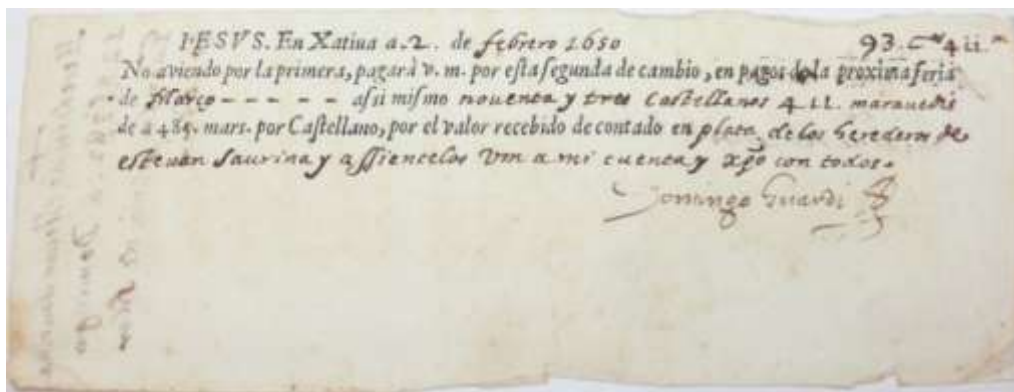
ESTEVE SAURINA PROPIETARI DE LA CASA

El Saurina més antic conegut d'aquesta branca és Jaume Saurina que vivia al barri de les Barreres, tal com indica el cens de Xàtiva de 1510. Va tindre un fill, de nom Esteve (circa 1520-1553) d'ofici llaurador, cal suposar que amb un estimable patrimoni en terres. El nét, Miquel Saurina Agulló (c 1545-1579), era propietari d'una blanqueria, un mitjà de producció que millorava el seu perfil social. La quarta generació va consolidar l'ascens del llinatge, de manera que, en poc de temps, els Saurina varen matrimoniar amb llinatges en ascens: els Menor, Aliaga, Pelegero i Codina, i amb altres de major renom, com els Tallada i els Borrell-Ferran-Borja.

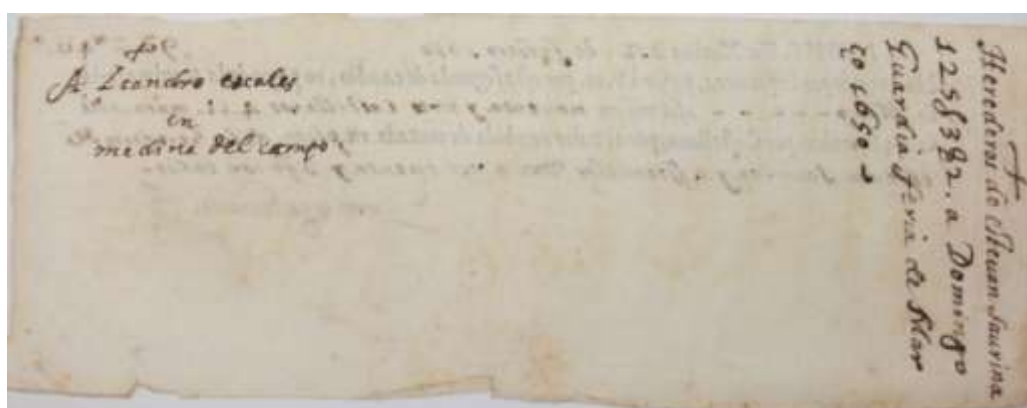
El besnet d'aquell primer Jaume Saurina, Esteve Saurina Llagària (1572-1649) ja s'intitulava ciutadà, segons el veiem censat en 1646 immediatament abans que Domingo Guàrdia, pel que no hi ha dubte que era el nou propietari de l'antiga casa dels Martí.¹¹ Les crescudes rendes de que fruïa li permeteren invertir en lletres de canvi, confiades al seu veí, l'esmentat Guàrdia, banquer i mercader d'origen francès. No va tindre fills o li premoriren de menuts, perquè a la seua mort, el 23 d'octubre de 1649, no es nomenen hereus de sang, deixant com heretera la seua ànima, és a dir, a la Seu, de la considerable quantitat de 3080 lliures, 19 sous, 7 diners per a obres pies, de les quals, 250 lliures eren per aniversaris a celebrar el dia de Sant Esteve i 1985 lliures, 14 sous, 8 diners per a obres, oli, cera, vi, música, campanes etc.

¹⁰ *Diplomatari*, Doc. 15891208, Doc. 16070407 i 16150124.

¹¹ Per a més confirmació de la titularitat de Saurina sobre la casa, vegeu al *Diplomatari* el Doc. 16511220, que tracta d'un censal carregat sobre certes cases, una de les quals estava situada al cantó del carrer de Vallés amb la Caldereria i afrontava a ponent amb la casa esmentada: "*Item, in et super alia domo mea, sita et posita intus menia predictae urbis in dictis parrochia et partita, confrontada: ab uno latere, versus meridiem, cum domo don Francisci Sans, presbiteris, dicti de Sorio; ab alio latere, versus tramonta[na], cum domo heredum dompne Lucresie Sans de Alboy, vico in medio; at ergo, versus occidentem, cum domo heredum Estephani Saurina, quondam, civis; et a fronte, versus levantem, cum dicta platea dels Domingos eo de la Font Fonda, et generaliter, etc.*"

Xàtiva. Anvers i revers d'una lletra lliurada per Esteve Saurina a Domingo Guàrdia en 1650, per negociar-la en la fira de Medina del Campo. AHCX. Fotos de MGB, 2016.

Durant tres o quatre anys la casa va pertànyer a Esteve Saurina, un lapse de temps molt curt per a que una persona d'edat avançada iniciara alguna modificació. De fet, no ha aparegut cap testimoni constructiu o ornamental que es puga situar cronològicament en tant curt termini. A partir de la mort de Saurina tampoc ens ha vingut a mans cap document immediat nomenant la casa o algun dels seus veïns o propietaris.

ELS RODRÍGUEZ I ELS SEUS HEREUS, PROPIETARIS DE LA CASA DURANT UN SEGLE

Rodríguez és un llinatge foraster, castellà, diríem genèricament, que a primers del segle XVII ja sovintejava en la ciutat. Ens interessa un Antoni Rodrigues casat cap a 1610 amb Francisca Garcia, així com el seu fill Mateu, nascut en 1614, llaurador benestant, que en 1651 va desposar a Francisca Belloch Albero, cosina germana del que més avant seria el noble batle reial don Pere Belloch Borja, és a dir, pertanyia a la branca del llinatge dels Belloch, veïns de la plaça homònima, en fase d'imparable d'ascens social. El fill de Mateu i Francisca, Josep Rodríguez Belloch, es va fer notari, la professió liberal millor considerada, i va arribar a ocupar el càrrec d'escrivà de la Cort de la Governació de Xàtiva. Havia nascut cap a 1652 i va residir un temps en Benigànim. Casat en 1675 amb Vicenta Soler Sanchis, va adquirir la casa de la plaça de Gaspar Martí o de Guàrdia, potser a la viuda d'Esteve Saurina o als seus hereus, però podria haver sigut per altre camí, atès que havien passat vint-i-cinc anys de la mort d'aquell.

Amb aquest matrimoni s'enceta una nova etapa de l'edifici, que va durar unes quantes generacions. Entre 1676 i 1699, Josep Rodríguez i Vicenta Soler van tindre onze fills. Ella va morir en 1703 i ell en 1706 deixant al fill major, Mateu Jaume Josep, que era capellà, en tutor dels germans en menor edat.¹² En 1748 seguia de titular de la propietat, segons figura en les actes de visures d'edificis realitzades arran dels terratrèmols.¹³ En 1753, a la mort de Josep, es va convertir en titular, el germà Joan Baptista Rodríguez Soler, que va viure en dita casa amb les seues germanes fins que morí en 1757. Sabem que va ser familiar del Sant Ofici de la Inquisició, però en cap document que coneguem es nomena la professió, ni una esposa, ni tampoc fills. Els quaderns del Reparto del Equivalente, any rere any, entre 1748 i 1757, sempre registren com a titular a ell “y sus hermanas”.¹⁴ Potser va enviudar molt jove i sense fills i no es va tornar a casar, cosa estranya en una persona vinculada a la Inquisició, circumstàncies que només es poden allargar consultant en Madrid el seu expedient del Sant Ofici en l'Archivo Histórico Nacional.¹⁵

Fins ara tenim que, aproximadament des del darrer quart del segle XVII fins ben passada la mitat del XVIII, es succeïren dos generacions de Rodríguez, i que, exceptuant els tres fills que casaren i fundaren família pròpia, la resta de germanes fadrines va seguir vivint en la casa.

Després de Joan Baptista, la tercera titular fiscal de la casa va ser la seua germana major soltera, Francisca Rodríguez Soler, que ja tenia setanta-set anys, i va estar al cap només fins el mes de desembre de 1759, en que també va faltar.¹⁶ Havia nomenat marmessors a la seua germana Rosa Rodríguez Soler i als germans Macià i Francesc Soler Domènech, cosins germans de la part materna de la testadora. Va ser així com Rosa, que havia nascut en 1699, es va convertir en el cap visible de la família i de la casa, com figura en l'Equivalente en 1760 i 1761: “María Rosa Rodríguez y hermanas”,¹⁷ i, igual com Francisca, va durar ben poc, morint en maig de 1762. És

¹² El Doc. 17061126 del *Diplomatari* tracta d'un censal de Gaspar Barberà, que inclou la clàusula d'herència del notari Joseph Rodrigues Belloch, de l'any 1706, en la qual deixava en hereus per parts iguals als seus huit fills sobrevivents dels onze que va tenir, i en marmessor i tutor curador dels menors al fill major viu, que era capellà, Mateu Jaume Josep, -citad en altres documents només amb el nom de Josep- dels germans Pasqual i Joan, nascuts en 1685 i 1687, i cinc germanes, totes menors. Dels quals solament hem trobat casats a: Vicenta Inés, casada en 1729 amb Francisco Valero, d'Elx; Tomasa Jacinta, en 1727, amb un carreter de València, i a Rosa Antònia, casada amb un francès.

¹³ L'expedient de l'AMX, signatura antiga 2557, titulat *Autos de visuras hechas en las cassas y edificios que amanasavan ruhina por los terremotos que acaecieron en 23 de marzo y demás subseqüentes*, que recull nombroses diligències fetes per obrers de vila i regidors davant notaris, hi ha una acta del 16 de març, alçada pel notari Esteban Juan, en la que intervingueren els obrers de vila Blas Soler i Vicente Miralles, i anotaren: “-Que en la casa de don Félix Guardia se ha de componer o quitar la salida del texado [que] cahe a dicha calle. -Que en casa de mosén Joseph Rodríguez se ha de hazer lo mismo”.

¹⁴ AMX. Reparto del Equivalente. Lligall 338 i 339. Es veu com de ambigu són de vegades els documents, atès que en les visures dels danys produïts pels terratrèmols de 1748 figura com a propietari el capellà mossén Josep Rodríguez, mentre que en l'Equivalente, que és un padró fiscal, apareix el nom del seu germà Juan Bautista, i la raó és que el primer no pagava impost, mentre que el segon era seglar, exercia una professió, i pagava encara que no havia accedit a la propietat, fet que creiem es va produir en 1753 arran de la mort del capellà.

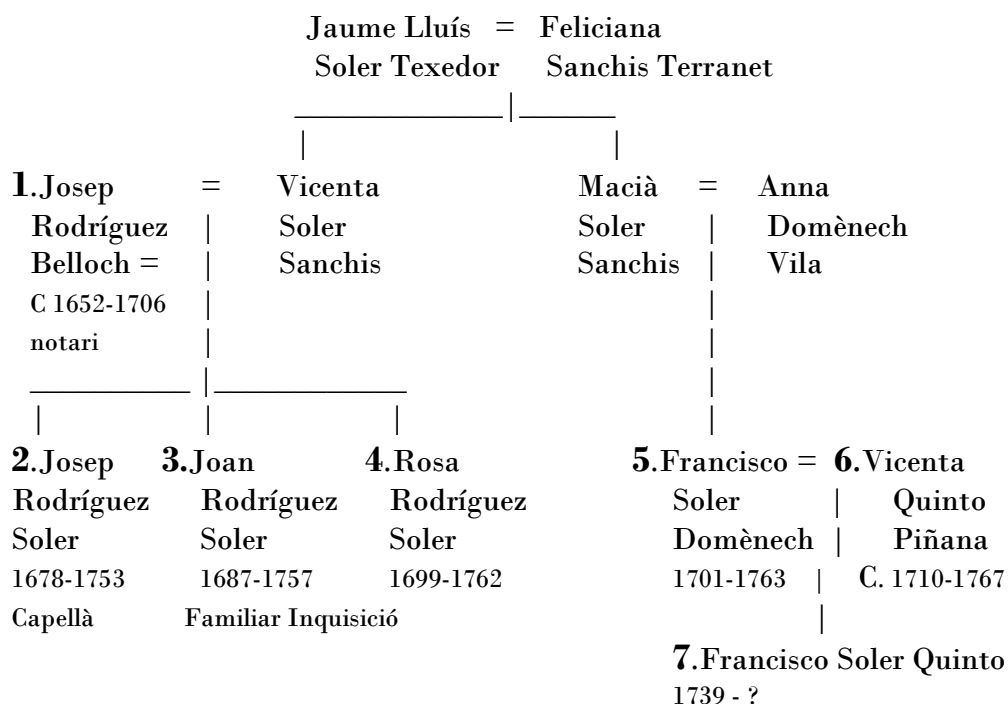
¹⁵ Considerem que la documentació del Tribunal de la Inquisició de València hauria d'estar a l'ARV, en el que no tenen ni tan sols còpies digitals dels expedients, tan fonamentals per als investigadors de la història valenciana.

¹⁶ Figura com a titular en els quaderns de Reparto del Equivalente de 1758 i 1759. AMX. Lligall 339.

¹⁷ AMX, Reparto del Equivalente, Lligalls 339 i 360.

ben interessant el fragment de la clàusula d'herència del seu testament, que es conserva en l'Arxiu de la Seu, perquè no nomena a cap nét, germà o nebot, sinó als dos cosins germans de la branca materna, Francesc i Macià Soler Domènech, als quals els deixava un moreral valorat en deu mil lliures.¹⁸ Res es diu de la casa en dit fragment de la clàusula, però, de nou, el Reparto del Equivalente ve en la nostra ajuda. Morta Rosa, el nou titular de la casa va ser un dels dos el cosins esmentats, Francesc Soler Domènech, nascut en 1701, que també va fruir dels avantatges ben poc, perquè es va morir nou mesos després que la cosina, fins el punt que, en 1763, l'Equivalente no registra a cap titular. Entre 1764 i 1767, la persona registrada com a contribuent va ser “la viuda de Francisco Soler e hijos” que li deien Vicenta Quinto Piñana.¹⁹

ELS RODRÍGUEZ I ELS SOLER TITULARS DE LA CASA

Arbre de la relació familiar dels Rodríguez i els Soler que figuren com a titulars de la casa, senyalats ordinalment. *Elaboració de l'autor.*

Dels dotze fills del matrimoni Soler-Quinto, en morir Vicenta en 1767, va heretar la casa Francisco Soler Quinto, nascut en 1739, i així figura en l'Equivalente de 1768, “Francisco José Soler y hermanas.” Probablement era solter. No sabem les consideracions que es van fer la resta de germanes o nebots, que abocaren a la venda de la casa al mercader francès Joan Rostand, titular com a propietari en el quadern de l'any 1772.²⁰ Tot plegat, en catorze anys la casa va tindre sis propietaris consecutius, com si el fet d'heretar la casa fora una sentència.

¹⁸ Vegeu al *Diplomatari* el Doc. 17611228.

¹⁹ AMX. Lligall 360.

²⁰ AMX. Lligall 341. 1764-1776.

Taulells barrocs trobats en les obres de la casa en 1995. Foto MGB, 2025.

Durant el temps que la casa l'habitaven els Rodríguez, es van pavimentar algunes dependències, perquè en el transcurs de les obres de restauració de l'edifici van aparèixer uns pocs taulells de mostra, característics de l'etapa barroca de la ceràmica arquitectònica valenciana, bé de molinet d'un, o de quart amb flor central i quatre ramellets cantoners, o del gira-sol, com veiem en la fotografia.

Dos enquadraments complementaris de la cara interior del mur de façana. Es veu com la banda pintada passa d'un costat a l'altre. Fotos JMC 1995-1996.

Mur interior de la façana de la sala gòtica i mur de ponent de la sala. Fotos JMC. 2005.

ELS FRANCESOS ROSTAND NOUS PROPIETARIS

He sigut voluntàriament minuciós detinguent-me en els darrers anys de la permanència en la casa dels Rodríguez i hereus, els vint anys que van de la dècada dels cinquanta als setanta del segle XVIII, perquè la vertiginosa successió de propietaris en tan poc de temps fa poc convincent una inversió significativa en la millora o embelliment de l'habitatge. Calia desestimar tal possibilitat perquè la cronologia coincideix amb l'eclosió de l'estil ornamental rococó, del que la casa ne fa ostentació.

El mercader Juan Rostand Hisnart, natural del Delfinat francès, es va casar en 1761 en Gandia amb Xaviera Destrem Bartelemi, ambdós components de l'onada de mercaders francesos que des de la repoblació de San Felipe a partir de 1708 no cessaven d'aveïnar-se en la ciutat. En 1772, quan apareix com a propietari de la casa de la plaça de Guàrdia, podria tindre uns quaranta anys i fruit d'una bona situació econòmica. Era el moment perfecte per vestir a la moda la casa, donar-li un nou aspecte, com estaven fent els nobles i els burgesos de la ciutat. Per tractar-se d'una actuació particular, no s'ha conservat cap document que fixe la cronologia ni els artesans que hi intervingueren, però, per sort, ens ha arribat una part dels elements ornamentals, els quals, per la pròpia estètica, podem encaixar-los en una etapa de temps.

L'estil rococó, agradable, refinat, molt a propòsit per a ornamentar interiors i oferir un aspecte extern de luxe i riquesa, es posà de moda en París a partir de la dècada de 1720: petxines i roques rissades capricioses i asimètriques, composicions en S i en C, cornises truncades, or i lluentor.

En Espanya no va assolir el predicament que va tenir en França, Alemanya o Àustria però sí va triomfar en targes murals de guix, en la plateria i en els motius

emprats en la ceràmica arquitectònica valenciana de la que es conserven nombroses obres en edificis i museus, així com en la retablística, la imageria i l'ebenisteria. Com és d'esperar, ací la difusió de la moda començà uns anys després que en França, i també s'allargà un poc més que en dit país. Els elements més reeixits de l'estil rococó afegits a la casa van ser, la barana de l'escala, amb balustres en forma d'estípit amb fistó i borla, i plafó intermedi de fusta, amb disseny en S de talla refinada, així com els ferratges, ben característics de Xàtiva, en forma de 8, i reganyols de bona forja. Hauria de tindre a la contrapetja taulells amb motius coetanis, sens dubte perduts, com ja ho estaven en les imatges antigues, i actualment substituïts per altres, uns pocs originals i altres rèpliques. Rococó són els taulells dels sotabalcones, amb ramells centrals, iguals com els de l'estora central del saló que dona a la façana, escaquejats amb taulers de fang, encerclada per la sanefa d'exuberant rocalla blava, verda i taronja, de gran acceptació entre la clientela valenciana.

Taulells de ramell i cantoneres d'enllaç, en el sotabalcó de la façana. Foto MGB, 2025

Balustre en estípit amb el fistó.

Plafó de talla de la barana, i ferratges de llaços. Fotos MGB, 2020 i 2018.

Estora central del paviment del saló principal de la casa, amb la sanefa de rocalla i l'escaquejat de taulers de fang i taulells ceràmics amb ramells. Durant les obres dels anys noranta del segle passat es van retirar i encara no s'han reposat. Foto JMC. 1993. A la dreta, una mostra de la composició. Foto MGB, 2025.

Figuració per ordinador del paviment central de la sala. Elaboració de l'autor

L'adaptació a la moda de l'interior duta a cap pels Rostand va afectar al revestiment mural d'estances i zones comuns o de pas, amb grans superfícies en blanc i joc cromàtic en gris, en les socolades, recercats de portes i revoltos, de gran efecte decoratiu i acceptació per les capes urbanes. La tècnica aplicada consistia en lluir primer els paraments amb guix comú o pardo, de vegades enfosquit encara més amb fina sutja, i sobre ell una altra capa d'enlluït amb guix blanc. Quan la superfície estava seca, es treien a la llum les faixes i perfilats de portes, balcons, revoltos, etc., amb l'auxili d'un regle i un rasclat. Els faldons inferiors o els fistons alts de formes corbades es feien amb plantilles. Hi havia al pati, on es van eliminar en la reforma de 2005 i, com quedaven abundants restes en el corredor de la planta primera, es van restaurar i completar calcant el model, mentre que les de la sala perpendicular de ponent encara estan cobertes per nombroses capes de calç d'emblanquinar. S'ha recuperat també el fistó amb borles dels embigats de la sala de la façana.

Fistó perfilat de gris de l'embigat de la sala. Foto MGB 2020.

Perfilat de portes i paraments, i faldó o socolada del corredor perimetral de la planta primera. Foto MGB. 2025

Entre les modificacions dutes a cap per Rostand, pensem que caldria situar la segregació de la sala gòtica, alçant un tapió en l'entrada principal, independitzant-la per tal de llogar-la com infra-vivenda, com va quedar durant els segles següents. Era el moment de dotar la casa gran d'un accés d'amplària suficient per a l'entrada de carros i carruatges, així que és possible que desmuntaren la portada medieval de pedra, i l'aprofitaren com a accés a la sala-vivenda segregada, (d'ahí la anomalia espacial), i van fer una altra portada ben ampla i capaç, de rajola massissa per a la casa principal.

La substitució de la portada original, per altra de tan notables dimensions és una mampresa de gran envergadura, tècnicament complexa i arriscada perquè requeria apuntalar la façana, picar el mur a major amplària que la porta original, i alçar a tongades, sobre sòcol de bona pedra picada un pilar de maons a cada banda i la llinda plana igual, de manera que, una volta assegurada l'estabilitat del mur de càrrega, es

desmuntara la porta antiga de carreus. Com es pot intuir, l'opció ací anotada és una hipòtesi, però que hem vist emprar en la restauració de la façana de l'església de Sant Pere, no obstant la qual cosa, es requeririen uns cales murals per arribar a una conclusió més segura o aproximada a la realitat.

L'altre aspecte que queda en suspens és si s'han conservat en la façana, tan rotundament dihuitenca, restes arquitectònics de la distribució dels finestrals medievals. És freqüent que en la reforma d'edificis antics modificaren la ubicació dels buits de la façana, convertint-los de finestrals en balcons, més amples potser, més alts quasi sempre, i amb altra concepció de la simetria, de vegades condicionada pel distint ús de les dependències. Tal manipulació, per raons purament d'economia, sol deixar finestrals tapiats, rectangulars, com en la casa dels Sanç de Sorió en el carrer de Vallés, ogivals com en Sant Francés – i previsiblement en Santa Clara-, o bífores, com en la casa Sacrolirio, o en la considerada dels Esparça en el carrer de Carchano, o bé mutilats, com van aparèixer en la restauració del palau de Montortal i en el fronterer dels Sans d'Alboi. Normalment solen quedar ocultes pel nou arrebossat unificador de la façana i no es detecten si no és per una obra fortuïta o per la renovació del revestiment. Així, queda en l'aire la possibilitat que la façana actual no siga *tota nova*, i conserve restes dels finestrals de pedra.

El tercer element a tenir en compte és la raresa d'obrir el brocal d'un pou en mig d'un mur de càrrega, de manera que es puga fer-ne ús des d'un costat i altre del mur, és a dir, des de dos dependències diferents. Com els elements que ara ens semblen absurdes, innecessaris i extravagants van ser fets per persones guiades pels principis d'economia i d'utilitat, hem de pensar que la situació del pou en lloc tan inesperat responia a una necessitat.

Brocal del pou obert en el mur existent entre el pati, a l'esquerra i la sala gòtica, a dreta.
Fotos MGB. 2025

En l'escriptura de la casa que consta en el Registre de la Propietat es nomena el pou, com “un pozo de manantial”. Sense pretendre contradir tal descripció, creiem tindre altra explicació a l'existència d'un pou en el pati, i ja en el pati, en el lloc més il·lògic.

Font d'aigua de Bellús al racó sud del corral, a major fondària que la planta baixa. Foto MGB. 2025.

El canal d'aigua de Bellús discorre longitudinalment d'est a oest molt a prop del mur mitjaner entre la casa pairal dels Sanç de Sorió (Hostal del Peix) i la casa de la Caldereria. Per tal de tenir servei la de la Caldereria, van haver de fer un clot en el corral de la casa, fins arribar a la cota de pas del canal, i obtindre l'aigua rodada. A ull, vora metre i mig per baix de la cota del corral. Però el corral era la part més remota i incòmoda d'accés per als habitants, que havien d'escurar els plats i atifells de cuina a diari, i rentar la roba, traure aigua per a beure i cuinar, etc. La solució, que hem vist en altres cases, va ser excavar un pou en lloc convenient, de fondària major que la cota del canal, i conduir soterrada l'aigua des del corral, per vasos comunicants. Traure aigua del pou del pati, i omplir amb poals alguna pica contigua era més pràctic i no tan incòmode com en el corral.

Després d'una satisfactòria modernització de l'habitatge del flamant mercader francès, possiblement duta a cap en 1772-1773, Juan Rostand apareix censat en els llibres de l'Arxiu Municipal de Xàtiva almenys fins 1790, però no hem trobat els registres que van fins el 1799, en que ja figura l'esposa. Rostand no va morir en Xàtiva i tampoc sabem la data. La successora titular va ser la seua viuda, Xaviera Destrem, fins gener de 1812, en que, a la seua mort, passaren als registres de l'Equivalente els seus gendres, Vicente Mascarell Estruch, metge, casat amb Teresa Rostand Destrem,

i José Villanueva Estengo,²¹ llibrer, casat amb Francisca, germana de l'anterior. Així els trobem en el llibre de l'any 1815, en que també vivia en la casa don Pedro Juan Carbonell, del que no tenim informació. L'any següent, a més de Villanueva -que va morir eixe any- i Carbonell, s'afegiren en la mateixa casa diverses persones, com si s'hagueren llogat apartaments autònoms: Juan Antonio Barberà, escriptor, Juan Matías Martí, Vicenta Quilis, Mariana Baldoví, soltera, Rita Carbonell i Vicenta García.

L'any 1817 és interessant i molt més reduït, habitaven en ella: els hereus de José Villanueva, que no se sap on va morir; els hereus de Juan Rostand, i el fill, Juan Rostand Destrem, que obtindria el càrrec de regidor de la ciutat en 1823. De 1818 a 1820 figura el metge Vicente Mascarell, que s'havia casat en 1793 amb una Rostand, com hem vist i, en enviudar en 1801, amb altra dona, tot i que seguia vivint en la casa Rostand, fins que va morir en 1834, seguint registrats els seus hereus fins 1844, com "herencia de Vicente Mascarell", i el fill tingut en 1808 amb la segona esposa, també metge, José Mascarell Campàs.²²

ELS RIDOCCI I ELS PALAU

El nou edifici alçat en els solarets de casetes més antigues d'una secundària via urbana situada baix de les places de les Corts i les Cols seguia en peu quatre segles després, canviat d'aspecte, amb balcons, que era un element desconegut en l'edat mitjana, amb més espai per a diversificar els usos, nova circulació i luxosos paviments. Com si la casa fora un protagonista mut, escenari on una família que un dia s'instal·lava en ell podria ser la metàfora d'una companyia d'actors, la qual, al cap d'unes poques generacions, era substituïda per altra i més avant per altra.

Hi ha uns anys dels que no hem pogut seguir el fil de la casa, potser per quedar tallat. Res sabem, per ara de quins esdeveniments es van produir immediatament de 1837, les morts, els testaments, els hereus, que són les circumstàncies i els subjectes que fins ara hem observat com a causants de cada canvi de mà. Qualsevol hipòtesi que fèrem seria gratuïta i intercanviable per altra igual de versemblant o d'inverosímil.

Durant el segle XIX va haver una altra intervenció ornamental de la que tenim uns mínims testimonis, uns fragments captats en fotografies generals, tan escàs testimoni que només ens ocupem per deixar-ne constància. En els paraments del corredor perimetral de la primera planta es van pintar paisatges i figures, que no estaven delimitats per arquitectures fingides com veiem en les decoracions murals del neoclàssic, sinó que semblen escenes soltes, narratives, unes de paisatges i en altres es veien soldats. Per tant, podrien ser obra del romanticisme, entre la mitat de segle i el tercer quart. Es podien veure alguns fragments en pelats de la calç caiguda a rogles en les parets. Potser es pintaren en el període que la casa va pertànyer als Ridocci i els Palau. Malauradament, quan en el transcurs de les obres de restauració de 1995 es va destèular la coberta, una ploguda les va llançar a perdre i no va haver manera de salvar-les ni de fotografiar-les.

---

²¹ Josep era germà del diputat a les Corts de Cadis Joaquín Villanueva i del també erudit Jaime Villanueva.

²² AMX. Lligall 362 i Llibre 1113.

Les úniques imatges de les pintures figuratives dels murs de la primera planta, que es veien en zones on havia caigut la calç. Fotos V. TORREGROSA i JMC. 1995

És possible que, cap a mitjans del segle XIX, la casa de la Caldereria fora comprada per Juan Bautista Ridocci Gianbonini, natural del Piemont i casat en 1847 amb una descendent de maltesos natural de Yecla, de cognom Magro. Un fill i una filla del matrimoni Ridocci-Magro, Juan Bautista i Catalina, es varen casar amb dos germans de la família Belda Estruch, Vicenta i José, respectivament, que també s'havien assentat en Xàtiva no feia massa.

La proposada adquisició per Joan Bautista Ridocci explicaria la presència en la casa de Catalina i Rita, dos filles seues. En el cens de població de Xàtiva de 1878, la titular resident en la Caldereria n° 16 era Catalina Ridocci Magro, el marit de la qual anotaren que es trobava absent.²³ També podria ser que altra germana de Catalina,

²³ AMX. Llibre 2298, Censo de Población de Xàtiva Barrio Ciudad. Sobre les circumstàncies de l'absència del marit de Catalina podeu consultar el Diario Levante del 26 d'octubre de 2018. En la documentació històrica l'edifici figura amb el número 16 de policia, actualment és el 26.

Rita Ridocci, casada en 1841 amb Antonio Palau Sales,²⁴ fora copropietària de l'edifici o beneficiària d'algun dret successori.

Una tercera possibilitat és que Antonio Palau haguera comprat la casa a la cunyada, perquè en el seu testament fet en 1884 va disposar quin i com havia de ser el futur de l'edifici, el que demostra que tenia la nuda propietat i lliure disposició. Ell es va morir en febrer de 1886 i Catalina va faltar el desembre del mateix any. En el testament ordenava que la casa fora administrada per tres persones durant quaranta anys, els quals havien de ser: el rector de la parròquia major i l'alcalde de la ciutat que en el temps foren, més un dels tres familiars del testador designats, que es substituïrien entre ells si algú ne moria: el seu cunyat José Guiteras Llorca; si faltava, el seu nebot Francisco Soto Palau, i finalment José Soto Palau. Cas que els tres faltaren abans de dit termini, la representació i obligacions recaurien en les esmentades autoritats eclesiàstica i civil, que és exactament com va passar, perquè els germans Soto Palau van morir en 1909 i 1914, respectivament, i el cunyat Guiteras en 1921. En compliment de la disposició testamentària, en 1926, les dos autoritats, l'abat de la Seu, don Vicente Mas, i l'alcalde de Xàtiva, don Francisco de Diego, tragueren a subhasta la casa, i s'adjudicà a Concepción Barberà Ramon, viuda de Fayos.²⁵

ELS BARBERÀ I ELS JORDÁN FAYOS

Ignorem si la compradora o familiars viviren en un primer moment en la casa, o bé si l'havia adquirida com una inversió, cosa freqüent en persones amb capital excedent per tal d'assegurar-se rendes en lloguers. En 1961 es va inscriure per indivís a nom de diversos descendents de l'esmentada Concepción Barberà, i en 1971, a favor d'un d'ells, Gaspar Jordán Fayos, perquè havia adquirit les parts alíquotes indivises dels altres cinc hereus.

Com va succeir en altres edificis grans i nobles de la ciutat, la casa medieval, amb intervencions de segles posteriors però amb la consideració d'habitatge familiar, es va transformar en una casa de veïns. No tenim constància de la seqüència temporal de reformes i alteracions dutes a cap en la fàbrica, no necessàriament totes coetànies, que tractem ara. A la dreta de l'entrada es va fer un tancat per llogar-lo com a magatzem d'un venedor del mercat. El fons de la zona de l'esquerra del corral es va densificar amb habitacles afegits a cada planta. L'increment de veïnat va crear la necessitat d'un terrat per estendre la roba, com en efecte es va fer tot al llarg de la teulada recaient a la placeta, alterant la pendent de la coberta. De vessar la pluja cap a la via pública, passà a abocar l'aigua cap a l'interior. La demanda d'espai va arribar al punt que, al fons de la part de ponent, es va comprar una habitació pertanyent a la primera planta d'una caseta situada en el número 22 del carrer, dos edificis a ponent.

Les obres encaminades a l'aprofitament de l'immoble van generar diverses unitats habitacionals: el semisoterrani i l'entresol de llevant, on vivien llogaters. La primera: la de la part est l'ocupava Josep Fayos Barberà, i la de ponent, Rafael Fayos Barberà

---

²⁴ Antonio havia nascut en Xàtiva en 1820, era nét de part paterna d'un sotstinent català del cos d'invàlids de Xàtiva, i fill de Rosa Sales Llagària, de la parròquia de Santa Tecla de la ciutat.

²⁵ Sobre la subhasta de la casa, l'adquisició per Barberà, les successives particions entre hereus, la posterior compra per u d'ells de les parts indivises restants etc., podeu consultar el Registre de la Propietat de Xàtiva, Finca 7867, abans 577. Ff. 91 i següents.

Mur del corral, mitjaner amb la casa dels Sanç de Sorió (Hostal del Peix). A la part inferior a la llarga, les restes dels pessebres, i més amunt la regata on s'encastaven les pallisses. A l'esquerra, els barrons de l'escala per a accedir-ne. Foto MGB 2025.

i una germana; el saló central que dona a la plaça, segregat d'un i altre habitatge, es va convertir en local de lloguer, amb accés directe des del corredor perimetral. Amb el temps, paulatinament va anar deshabitant-se. El darrer usuari va ser Rafael Fayos Barberà, nascut en 1895, que es dedicava al transport de viatgers en carruatges de tracció animal, i per interès del seu negoci, com hem citat més amunt, havia construït en el corral, tot a la llarga del mur mitger en antiga casa pairal dels Sanç de Sorió,²⁶ els pessebres per a cavalleries i sobre ells uns coberts per a la palla. A la dreta del corral s'habilità una gran gàbia per a animals domèstics.

Vista oest del corral i racó on estava el galliner. Foto JV. TORREGROSA. 2005

²⁶ Circula per tot arreu l'error que la casa dels Sanç de Sorió és la situada al carrer de Moncada 26, però confonen casa pairal -vinculada- amb la residència estable o ocasional de cada titular de la senyoria. Vivira on vivira el senyor de Sorió en cada època, la casa pairal dels Sorió durant segles va ser la mateixa: la primera a l'esquerra baixant pel carrer de Vallés.

EL PSPV-PSOE I L'ASSOCIACIÓ CULTURAL ISIDRE ESCANDELL

Finalment, en 1990, molt degradada com diem més amunt, ja deshabitada els propietaris, Gaspar, José i Nieves Jordán Fayos, néts de la compradora en 1926, Concepción Barberà Ramon, la van traure a la venda. Després de diversos passos intermedis, la va adquirir l'agrupació socialista del PSPV-PSOE de Xàtiva, encara que, per raons de naturalesa pràctica, la titularitat dominical es va inscriure a nom de l'Associació Cultural Isidre Escandell. Immediatament de la compra començà una dilatada etapa de recuperació de l'edifici.

Mur de tancament posterior de la casa, després de reforçat. Foto MGB 2025

A principis de l'any següent, sota la direcció desinteressada de l'arquitecte José Richart Aranda, es va atendre a la seguretat del mur posterior de la casa, el que donava al corral, per tal d'evitar el col·lapse amb el que amenaçava a causa dels buits oberts i de la pèrdua d'una part considerable del revestiment de morter de calç, que deixava a l'erosió de la pluja els murs medievals de terra. El gran parament es va subjectar amb puntals i es reforçà amb blocs i pilars de rajola massissa sense que a dia de hui s'haja pogut revestir de l'acabat final, defecte que permet encara estudiar les greus patologies anteriors.

Mitgeres amb l'Hostal del Peix, amb les marques de les construccions ja enderrocades. Foto MGB 2025

Tor seguit es va ocupar d'enderrocar les construccions espúries del corral, envans, forjats i el cos volat de les pallisses, recolzat en pilars tot a la llarga del mur mitjaner amb l'hostal, així com els pessebres alineats sota aquell.

En 1995, d'acord amb el projecte del mateix tècnic, es van restaurar la façana i les cobertes, en molt mal estat a causa del terrat en el faldó principal. Es van eliminar el terrat, i l'escaleta d'accés, i tot seguit es va reconstruir la caiguda original del faldó de la façana, en el sentit de la via pública. Els quatre ràfecs existents sobre el corredor perimetral es falcaren amb peces de càrrega als angles raconers. Fins eixe moment es mantenien mitjançant uns puntals i taulons desbastats units de tan mala manera, com es veu en la imatge, que semblen una reparació barata i arreu, lluny de l'acurat treball i acabat de les baranes de balustres.

Corredor de la primera planta, amb els ràfecs de les teulades recolzats en tornapunts i peus drets de grossera i ruda execució. Foto JMC. 1993

Aspecte actual del mateix corredor i ràfecs, segons projecte de l'arquitecte José Richart. Foto MGB 2025.

Mentres tot açò es duia a terme, es va dirigir l'atenció cap l'habitable existent en la planta baixa de la part de ponent: el saló gòtic tantes voltes citat al text, que feia temps s'havia segregat de la finca matriu, i es considerava imprescindible que aquell volum intrús tornara al ser original, no només en la façana sinó també en l'interior, per tal de comprendre l'espai medieval. La informació més antiga que tenim fins ara d'aquella sala escindida és de 1940, quan Germán Burgés Bellver la va vendre a Àngel Fuentes Burgés (Xàtiva 1893-1948). A la mort del propietari heretaren l'habitatge per indivís els seus fills Rosa Maria, Isabel i José Fuentes Pastor, els quals, en 2005 accediren a vendre'l a l'Associació Cultural Isidre Escandell.²⁷

LA FUNCIONALITAT DE L'ESCALA

Secció transversal de l'edifici, en la que es representa, a l'esquerra, la sala gòtica amb l'espai dividit per una entre planta, la porta i la finestra. Sala i entrada tenen la mateixa alçada, per haver sigut originalment la mateixa casa. A la part dreta es va rebaixar el terra per obtindre un semisoterrani i un entresol. No figura, en canvi, l'arc ogival del segle XIV, per no estar visible encara. Projecte de Vicent Torregrosa.

Va ser arran de la compra quan l'arquitecte Vicent Torregrosa Soler va redactar el projecte ²⁸ que es va ocupar de regularitzar els espais, i resoldre l'arribada de l'escala en la primera planta.

²⁷ Vegeu les escriptures de compravenda dels dos immobles en l'Arxiu de l'Agrupació local del PSPV-PSOE, dels notaris Joaquín Serrano, 1990, i Joaquín Casanova de desembre de 1997, i abril de 2005.

²⁸ El projecte es va redactar en 2005, i figura sota l'erroni nom de "Rehabilitación de palau Pròxita", error produït per la confusió entre la mota partidora situada en la Caldereria, amb la casa a la que

Escala amb les contrapetges. Foto JMC. 2013

---

conduïa l'encadufada, la de Lluïsa de Pròxita, situada en el cantó Moncada-Vallés. Vegeu l'obra d'ALFRED BOLUDA *Llibre del repartiment de l'aigua de la sèquia de Bellús* (any 1680). Xàtiva, 2005.

Solució de l'arribada de l'escala a la primera planta per comunicar totes les dependències, segons projecte de Vicent Torregrosa. Fotos MGB. 2025.

Arribada de l'escala a les dependències de la part sud de la casa. Foto JMC 2016

LA RECUPERACIÓ DE LA SALA GÒTICA

La intervenció més interessant i valuosa va ser la restauració de la sala gòtica i incorporació de nou a l'entrada i el pati. Hem tractat al principi de l'estudi de com dit espai formava part d'un escorredor que conduïa les aigües pluvials des del convent de predicadors a l'exterior de la muralla, i de com va ser absorbit pel desenvolupament urbà, deixant alguns testimonis que ens han permés situar-lo.

Arran de la segregació de la propietat, l'adaptació com a infra-habitatge va ser tan agressiva i destructiva que la paraula es queda pobra per fer-ne una descripció.

Planta baixa de la sala gòtica. Llavador, escaleta per pujar a la planta superior i, a la dreta de la imatge, la llum de la porta del carrer. Fotos V.TORREGROSA, 1995.

Baix, esquerra, la cuina i a la dreta, estat del primer arc de l'entrada. Fotos V.TORREGROSA, 1995

Dalt, la tercera crugia de la planta superior. Baix, la que dona a la façana, amb la finestra.
Fotos V.TORREGROSA, 1995

Va enderrocar l'entre planta i escaleta de l'interior, elevar el paviment al nivell del pati, eliminar la porta metàl·lica finestra, i finalment va recuperar i restaurar l'antiga portada d'accés directe des del carrer, de la que hem parlat més amunt, recuperant en la façana una insòlita composició amb dos portes, fet que invita a la reflexió.

Estat actual de la sala gòtica. Foto MGB. 2025